

Древноегипетската дидактична литература

Годишник на Департамент “Средиземноморски и източни изследвания” (3)
2006, 1-16.

Емил Бузов

С думата *sb3yt* “учение, поучение” (Wb. IV. 85-86 “Lehre, Unterweisung”; F.D. 219. “instruction, teaching, wisdom”) в египетския език се обозначават група текстове, които се срещат от времето на Старото Царство до края на Новото. В Късния Египет тези текстове продължават да се пишат, но се наричат вече *mtrt*. Те са ясно откритими на фона на древноегипетска литература и представляват самостоятелен жанр¹. Интересно е да се отбележи, че самите египтяни имат дума за такива произведения и ги отделят от всички останали, за които такива определения наложени от самите тях липсват.

В съвременната наука битова мнението, че дидактичната литература представлява даване на практически съвети за това, как човек трябва да се държи в обществото, съчетани с елементарна житейска мъдрост². Наред с това има и автори, които разглеждат поученията като “fundamental sources for Egyptian ethics”³ и търсят в тях отражение на социалните отношения и принципите, от които се е ръководило египетското общество. Разбирането на дидактичната литература е възможно само ако се премине отвъд съвременните представи за цар, държава, богатство, господар и т. н. и се потърси древноегипетската гледна точка. На египтяните е чуждо разделението на изкуство, политика, религия. Те не се чувстват отделени от бога, а напротив - потопени в свят изпълнен с божественото. Те са част от него и не търсят загубената си връзка с

¹ Правейки преглед на литературата, М. Лихтейм разграничава тези текстове и смята, че са втория ясно обособен жанр в египетската литература, след биографичния, М. Lichtheim. *Ancient Egyptian Literature*. vol. I, 5; виж ще и *Oxford Encyclopedia of Ancient Egypt*. Oxford. 2000. Vol. II, 300.

² Б. Тураев, *Египетская литература*. Т. I. 1920, 79-80; *Култура Древнего Египта*. Под ред. И. С. Кацнельсона. М. 1973, 319; S. Quirke. *Ancient Egyptian Religion*. 1992, 127-131, 134; E. Hornung. *History of Ancient Egypt*. 1999, 37.

³ B. Shafer, *Religion in Ancient Egypt*. 1991, 159.

бога⁴. Начело на държавата стои цар, който е бог. Тогава, служейки в тази социална стълбица, в която всеки много добре разбира своето място и изпълнявайки заповедите на прекия си началник, човек всъщност служи на бога. За нас е трудно да си представим този механизъм, който до голяма степен представлява описание на отвъдното.

Самите египтяни, за съжаление, никъде не уточняват какво точно разбират под понятието *sb3it*. В поученията често се изтъква, че е хубаво тези текстове да се четат за да влязат в сърцето на човека и той да живее и действа според тях⁵. Тогава човекът ще има успех във всяко свое начинание: *Поучение на Птаххотеп 507-8 ir sdm.k nn dd.n.i n.k wnn shr.k nb* “Ако слушаш ти това, което ти говорих, ще съществува всеки твой план”; *Поучение на Аменемопе 17, 15-16. ir iruw.k h3 w3wy.k iw nn m ib.k r n3uw.k mswt ptr* “Ако живееш ти с тези (думи) в сърцето си, децата ти ще ги спазват”; *Les. 68, 11-13 = Лоялистичното учение dd.i wr.t di.i sdm.tn di.e rh.tn shr n nh3 s3r 3nh3 m3w sb.t 3h3w m h3p* “Имам нещо важно да кажа. Давам ви да чуете, давам ви да знаете, плановете на вечността. Действията на живота, както трябва да бъдат. Преминаването на живота в мир”.

Това което е карало древните египтяни да създават, копират и четат тези произведения почти три хилядолетия е мъдростта вложена в тях. Спазването на препоръките на предците, описани в поучителните текстове е описание на принципа Маат.

Дидактичната литература представлява най-ценния източник за възстановяване на мисленето на древните египтяни. Корпусът от тези текстове е най-древния опит на човека да обясни поведението си, характера си и своята двойствена природа.

В поученията е вплетено учението за разбирането на същността на човека, неговата връзка с божеството и поддържането на тази връзка.⁶ Според древните египтяни това се осъществява посредством сърцето *ib* (или по-правилно е да го наречем “сърцевина”, за да го разграничим от физиологичния органа). Интересно е да отбележим, че усвояването на това учение става посредством слушане (*sdm*). Слушайки, словата на мъдреците влизат в сърцевината на човека, той се превръща в слушащ т. е. в знаещ и започва да върши всяко свое действие съгласно тези слова. Това е показано най-добре в последните думи на “*Поучението за Кагем*”

⁴Т. Леков, Древноегипетската религия. в “История на Религиите. Университетски курс лекции”. 1999, 23.

⁵ А. Gardiner, The tomb of Amenemhet, high-priest of Amon. ZAS, 47 (1910), 92.

⁶ С. Игнатов. Мъдростта на древните египтяни. 2006, 6.

II, 5-9: “Що се отнася до всичко написано в този свитък, слушайте това, както го казах! Не престъпвайте в повече от определеното!” И тогава дадох те (децата му) това в техните тела. И тогава произнесоха те това, подобно на това, което е в свитъка. И тогава хубаво бе това сред тях повече от всяко нещо в тази земя до предела ѝ. И тогава заживяха те съгласно това.” Както и във финалните слова от “Поучението на Аменемопе” 27, 7-15: “Виж тези тридесет глави, те забавляват, те учат, те са нечело на всички писания, те са, които правят знаещ незнаещия. Ако се четат пред незнаещия ще се очисти той чрез тях. Пълни се с тях, дай ги в сърцето си”. Ето защо за учението (или по-правилно поучението) на царя Ехнатон, се казва *sb3yt ḥmw.f m ib.f* “Поучение на негово величество (което е) в сърцето му”.

Тази идея се среща във всички поучителни текстове и се явява техния най-важен елемент. Изпълнявайки заръките на предците, човек контролира сърцето (или сърцевината) си, което е първата стъпка към изчистването на връзката между него и бога, както и единствения начин за придобиване на познание. Контрола над сърцевината е особено важен, поради двойствената природа на човека, склонна към вършене на добро и зло.⁷

Първичната идея на поучението е превръщането на човека в *3ḥ*⁸, Поучение за Мерикаре 143 – 144 *mk dd.n.i n.k bw 3ḥ n ḥt.i* “Виж, говорих ти това, което е *3ḥ* за плътта ми”. Ако според заупокойните текстове човек се превръща в *3ḥ* благодарение на овладяването ефикасността на магията, изграждането на гробница, съхранението на тялото и извършването на ритуала⁹, то в дидактичната литература процесът се извършва посредством слушане (*sdm*) на съветите на мъдреците, чрез които се получава познанието (*rh*) на света, неговите принципи и неговия създател¹⁰. Идеята, е че чрез постъпване по правилния начин (Маат) в разнообразието от човешки дейности, човек поддържа жива връзката си (чрез сърцевината си *ib*) с бога. Тогава той постъпва и живее според “плановите на бога”. Правейки това, човек разбира, опознава себе си, сътворения свят, а от там и самия творец, което го превръща в *3ḥ*. Именно за това в тези текстове акцентът е върху отношението на човека към заобикалящата го среда - бога, царя, висшестоящия, равния му, слугата, семейството, службата, враговете, богатството и т.н. По

⁷ виж Текстове на Саркофазите Заклинание 1130.

⁸ за термина виж: Т. Леков. Скритото знание. Свещените книги на Древен Египет. 2004, 103-109.

⁹ пак там, 36.

¹⁰ Поучение на Птаххотеп 540-41 *3ḥ sdm n sdmw nfr sdm r ntt nb.t* “Ах е слушането за слушащия и по-прекрасно е слушането от всяко нещо”.

този начин едновременно се показва точния, правилния модел на поведение на човека и същевременно се изучава сътворения свят, който не е нищо друго освен тяло на бога. Изучавайки проявленията, манифестациите, формите на твореца, т. е. неговото творение човек всъщност изучава самия творец. Именно за това в т. нар. писарско поучение *“Възхвала на авторите”*¹¹ се казва, че поученията не съдържат магически заклинания, но в описания от мъдреците правилен живот “се крие ключа към овладяване на магическите способности”¹² и думите вложени в тях притежават магия (хекау).

По правило поученията се пишат от баща (учител), към син (ученик) или по-общото деца (ученици, последователи), които при всички положения са мъже. Основната разлика между биографията, първия жанр в египетската литература и поучението се състои именно в това, за кого е предназначено едното и за кого другото. Докато при биографията имаме описание на това какво вече е извършил собственика и това е предназначено само за онези “чистите”, които могат да влезнат в гробницата и да прочетат биографията, то поучението е писано към наследника и представлява предписание за това какво трябва да върши ученика. Именно за това са и толкова близки по смисъл двата жанра, като разликата е само в гледната точка.

От различните епохи до нас са достигнали около 20 подобни съчинения. Подредени по хронология на създаването си те изглеждат така:

Старо Царство:

Поучение на Имхотеп(?)¹³

Поучение за Кагемни¹⁴

¹¹ P. Chester-Beatty IV, 3, 7-10 = A. Gardiner. Hieratic papyri in the British Museum, Third Series, vol. II, London 1935, 38-40; D. Wildung. Imhotep und Amenhotep. MAS 36, 1977, § 10; М. А. Коростовцев, Писцы древнего Египта. 1962, 236-237.

¹² Т. Леков. Скритото знание. Свещените книги на Древен Египет. 2004, 59.

¹³ От Новото Царство, при изброяване на древните мъдрци, автори на поучителни текстове се споменава и везира и главен архитект на царя Джосер – Имхотеп. (A. Gardiner, Chester-Beatty Gift. (Hieratic Papyri in the British Museum. Third Series), vol.II. London. 1935. pl.18-22. и още в т.нар. “Песни на арфиста” в пап.Харис 500 и гробницата на Паатенемхеб (The Antef song). M. Lichtheim, The Songs of the Harpers. JNES 4 (1945), 192. = Култура Древнего Египта. Под ред. И. С. Кацнельсона. М. 1973, 318. До момента текст с негово поучение не е намерен.

¹⁴ A. Gardiner, The Instruction Addressed to Kagemni and his Brethren. JEA, 32 (1946), 71-74. Под въпрос е дали първо трябва да поставим “Поучението за

Поучение на Джедефхор¹⁵

Поучение на Птаххотеп¹⁶

Първи преходен период:

Поучение на Мерикаре¹⁷

Средно Царство:

Поучение на Аменемхе I¹⁸

Поучение на Хети¹⁹

Поучение на човека към неговия

син²⁰

Лоялистично поучение²¹

Речите на Хахеперрасенеб²²

Ново Царство:

Поучение на Ани²³

Кагемни” или това на Джедефхор. Придържайки се към йератичният текст везирът Кагемни е живял по-рано от Джедефхор. Според някои изследователи името на Кагемни от текста трябва да бъде свързано с везир живял през VI дин., тъй като езика на произведението е близък с този на гробниците от това време. (Култура Древнего Египта. Под ред. И. С. Кацнельсона. М. 1973, 321). Тогава това произведение ще бъде последно от творбите създадени през Старото Царство. Проблема с датировката на поучението идва от наличието само на едно копие на текста в пап. Прис.

¹⁵ W. Helck, Die Lehre des Djedefhor und die Lehre eines Vaters an seinen Sohn. KAT, Wiesbaden 1984.

¹⁶ Z. Zaba. Les Maximes de Ptahhotep. Prague. 1956.

¹⁷ W. Helck, Die Lehre für König Merikare, KAT. Wiesbaden 1977.

¹⁸ W. Helck, Der Text der Lehre Amenemhets I für seinen Sohn. Wiesbaden, 1969.

¹⁹ W. Helck, Die Lehre des Dwa-Htj. Wiesbaden, 1970.

²⁰ W. Helck, Die Lehre des Djedefhor und die Lehre eines Vaters an seinen Sohn. KAT, Wiesbaden 1984

²¹ K. Sethe, Aegyptische Lesestücke. Leipzig 1928, 68-69.

²² A. Gardiner, The Admonitions of an Egyptian Sage from a Hieratic Papyrus in Leiden (Pap. Leiden 344 recto). Leipzig, 1909.

²³ E. Suys, La sagesse d’Ani: Texte traduction et commentaire, Analecta Orientalia, 11. Rome, 1935.

Поучение в пап. Честер Бити IV²⁴

Поучение на Аменнахт²⁵

Поучение на Аменемопе²⁶

Късен Период:

Поучение от Pap. Louvre D 2414²⁷

Поучение от пап. Инсингер²⁸

Поучение на Анхшешонк²⁹

Броят на произведенията може да се увеличи поради наличието на сходни текстове, които също могат да бъдат включени в тази група. Близки до поученията са *“Красноречивия жител на оазиса”*, *“Оплакването на Инувер”*, *“Пророчеството на Неферти”* и *“Спора на разочарования със своята Ба”*, принадлежащи към времето на Първия преходен период и Средното Царство. Тези текстове често се поставят от изследователите към групата на песимистичните произведения (или “спекулативни работи”). По естеството си те не са част от дидактичната литература и не отговарят на формалните особености на жанра. Въпреки това, съдържат идеите и мъдростта вложени в поученията.

В изследването си върху поучителната литература в Египет и Западна Азия К. Китчън събира всички текстове, които се отнасят до този жанр и стига до извода, че тези, които се именува *sb3yt* или демотическото *mtrt* се причисляват към поученията. Извън тази група остават *“Красноречивия жител на оазиса”*, *“Уморения от живота”*, *“Неферти”* и *“Инувер”*, които той отделя в друга група и ги нарича: “social literature”.³⁰ Уилямс прибавя към тази група от

²⁴ A. Gardiner, Hieratic Papyri in the British Museum, Third serie, vol I, London 1935, pp. 38-39, and II, pls. 18-19.

²⁵ G. Posener, RdE 10, 1955, 61-72 (Catalogue des ostraca litteraires III, No. 1596).

²⁶ W. Budge, Facsimiles of Egyptian Hieratic Papyri in the British Museum, Second Series. London 1923, pp. 9-18 and 41-51, pls. 1-14

²⁷ A. Volten, Die moralischen Lehre des demotischen Papyrus Louvre 2414, in: Studi in memoria di I. Rosellini, Pisa 1955, vol. II, 271-280, 2 pls.

²⁸ P. A. A. Boeser, Transkription und Ubersetzung des Papyrus Insinger, Internationales Archiv fur Ethnographie, Vol. 26 (1925) = OMRO, n. s., 3/1. Leiden, 1922.

²⁹ S. R. K. Glanville, Catalogue of Demotic Papyri in the British Museum, Vol. II, The Instructions of ‘Onchsheshonqy (British Museum Pap. 10508). London, 1955.

³⁰ K. A. Kitchen, The Basic Literary Forms and Formulations of Ancient Instructional Writings in Egypt and Western Asia. OBO 28 (1979), 238.

четири произведения още “*Песните на арфиста*”, “*Хахеперрасенеб*” и “*Сисобек*”, като ги нарича текстове с “speculative nature”.³¹ При едно произведение от втората група, наричана с различни имена³², можем да направим едно наблюдение. Докато при “*Неферти*” произведението започва с думите “Имало един мъж, чието име било...”, при “*Уморения от живота*” - “Едно време, когато...”,³³ при “*Хахеперрасенеб*” имаме много интересно начало, *šhwī mdwt* “Сбор на думи” и синонима на това *kdf tsw*, което се среща и в “*Ипувер*” и според Окинга трябва да се разбира не като нови думи или изречения, а въобще като ново съобщение.³⁴ Тогава това е възможно да бъде египетското название на този вид литература. Разбира се, без други, сходни текстове или варианти с началото на произведенията не можем да бъдем напълно сигурни и това си остава само едно предположение.

Според Китчън, “*Беседите на Ренсенеб*”, “*Си-хор*” и “*Сисобек*”, които започват с израза *ḥꜣt-ꜥ m mdt dd.t.n* трябва да се отделят в друга, трета група, в която той включва и “*Оплакването на Хахеперрасенеб*” и я нарича “Discourses”. Тези текстове с песимистични нотки според него са характерни за периода на XII дин. и не се срещат през Новото царство.³⁵

Оставяйки на страна различните тълкувания, в настоящето изследване приемам за поучения само произведенията носещи египетското названия *sbꜣyt* или *mtrt*, като към тях си позволявам да прибавя и “*Речите на Хахеперрасенеб*”. Този текст носи друго наименование, но поради желанието на своя автор, времето на своето създаване и естеството си се явява уникален за цялата древноегипетска литература, поради което смятам, че би трябвало да се разглежда заедно с дидактичните произведения.

Първото достигнало до нас произведение, което спада към този жанр е “*Поучението за Кагемни*”, което макар и датирано от отделните автори различно, при всички положения е най-ранното³⁶.

³¹ R. J. Williams, *The Sages of Ancient Egypt in the Light of Recent Scholarship*. JAOS 101 (1981), 1.

³² изброяването на тези определения може да продължи още много. Виж М. Fox, *Two Decades of Research in Egyptian Wisdom Literature*. ZAS 107 (1980), 134.

³³ началото на “*Ипувер*” и “*Уморения от живота*” са изгубени.

³⁴ В. Ockinga. JEA, 69, (1983), 89.

³⁵ К. А. Kitchen, 1979. Цит. съч., 239-240.

³⁶ Проблемът с датировката на поучението идва от наличието само на едно копие на текста в пап. Прис. Имайки предвид езика на текста, близък с този на гробниците от VI дин., някои автори са склонни да виждат в автора му везир носел същото име и изпълнявал длъжността по време на царете от VI дин. (Култура Древнего Египта. Под ред. И. С. Кацнельсона. М. 1973, 321), въпреки, че в текста недвусмислено се говори че Кагемни е служил при Хуни – Снофру.

Знаем от по-късни текстове, че още Имхотеп³⁷ (III дин.) е писал такъв текст, но той не се е съхранил до днес. Традицията на писане на поучения е запазена до Гръко-Римския Египет, когато те се пишат на демотика.

Отличителна черта на тези текстове е големия брой копия, които са им правени от различни епохи. Добър пример е “Поучението на Аменемхе”, което се среща в 68 различни варианта. Самите текстове се пишат на папируси, остракони, дъски, а в един случай и върху камък (т. нар. “Лоялистично поучение” върху стелата на Схотепиибре). Най-голям брой запазени текстове или части от тях имаме върху остракони. Те представляват упражнения на млади писари. Изборът на остракони е основателен, защото е много по-евтин материал от папируса. Болшинството от копия на текстове върху остракони идва от времето на Новото царство от селището на работниците създали царските гробници - Дейр ел-Медина.

При ежегодните археологически разкопки и публикуването на неиздадени текстове от различни музеи продължават да се откриват нови копия на такива текстове, като в голямата си част те са само варианти на вече познати творби. Наред с тях, обаче, се намират и имена на нови автори и неизвестни произведения. Още Тураев съобщава, че в музея на изобразителните изкуства в Москва има два фрагмента от папируси с такива текстове от времето на XII дин. Единият е написан от жреца на богинята Сехмет – Ренсенеб, а вторият от Сахор³⁸. Няколко години по-късно дидактичните произведения, които са достигнали до нас се увеличиха с още три – на Сасобек, *Максими от папирус Рамесеум II*³⁹ и *Поучение от папирус Амхерст*.⁴⁰

Въпреки че за толкова продължително време (близо три хилядолетия), самите поучения, както и основните положения в

³⁷ A. Gardiner, Chester-Beatty Gift. (Hieratic Papyri in the British Museum. Third Series), vol.II. London. 1935. pl.18-22. и още в т.нар. “Песни на арфиста” в пап. Харис 500 и гробницата на Паатенемхеб (The Antef song). Lichtheim, M. The Songs of the Harpers. JNES 4 (1945), 192. = Култура Древнего Египта. Под ред. И. С. Кацнельсона. М. 1973, 318.

³⁸ М. А. Коростовцев, Писцы древнего Египта.1962, 82 = G. Posener. Fragment litteraire de Moscou. MDAIK 25 (1969), 101-106.

³⁹ J. Barns. Five Ramesseum Papyri. Oxford 1956, 11-14.

⁴⁰ R. Parkinson. Teachings, discourses and tales from the Middle Kingdom, in: S. Quirke (Ed.) Middle Kingdom Studies, New Malden 1991, 109-110 за други текстове виж още и F. Hintze. Ein Bruchstuck einer unbekanntenen Weisheitslehre. ZAS 79 (1954), 33-36; J. Barns. A New Wisdom Text from a Writing-board in Oxford. JEA 54 (1968), 71-76.

египетската държавата се променят, се забелзват някои общи белези, които обособяват тази група текстове в отделен жанр.

На първо място това е наличието на автор на поучението, а в някои случаи и на името на този за когото е предназначено. Тази особеност на жанра предизвиква най-голям интерес поради факта, че египетската литература като цяло е безименна и на нас са ни известни малък брой автори на произведения извън този жанр. В литературата няма единно мнение относно въпроса дали това са действителните автори на поученията или пък са само авторитети, избрани да направят произведението по-популярно. Проблемът е свързан най-вече с този за датирането на текстовете, тъй като при голяма част от поученията разполагаме с по-късни копия, които са написани на езика на своето време, а не от това на автора. Ето защо някои изследователи приемат тезата, че титулното авторство никога не отговаря на действителното.⁴¹ За Кацнелсон, що се отнася до авторството всяко поучение трябва да се разглежда по отделно, като той е особено скептичен към тези произведения, за чийто автори се смятат царе или високопоставени сановници.⁴² Прави впечатление, че за времето на Старото царство и трите достигнали до нас поучения (Джедефхор, Кагемни, Птаххотеп), са написани от везири. Към тях трябва да добавим и това писано от Имхотеп, но незапазено до наше време. Тогава всички писани дидактични текстове от този период са писани само от най-високопоставения велможа в страната. Тази традиция се прекъсва в по-сетнешната история на Египет.

Изследователите, които твърдят, че произведенията не са написани от висшия сановник изтъкват аргумента, че в нито едно произведение не се казва и дума за самата длъжност. Това на практика е така, но и самата длъжност обхваща твърде много страни от живота⁴³, редица от тях описани в поученията (изслушване на молби, издаване на присъди и т.н.). От друга страна не бива да се забравя, че достигналите до нас копия представляват текст, излязъл извън употребата само на наследника на везира и превърнал се във общо човешка мъдрост.

Интересно е наблюдението направено от О. Д. Берлев, който отбелязва, че само в поучението на Ахтой и това на Аменемопе са ни дадени както имената на авторите, така и тези на бащите им. За

⁴¹ W. Helck, *Die Lehre des Dw3-Htj*. Wiesbaden. 1970, 159.

⁴² *Култура Древнего Египта*. 1973, 317.

⁴³ И. М. Лурие, *Очерки древнеегипетского права.*, 17-22. Виж още Helck, W. *Die Berufung des Vezirs Wsr*. *Agyptologische studien*. 29 (1955), 107-117; Faulkner, R. O. *The Installation of vizier*. *JEA* 41 (1955), 48.

него именно тези две произведения са написани от обявените автори, докато другите са само авторитети.⁴⁴

При изследването си върху шест произведения (Ипувер, Неферти, Хахеперрасенеб, Мерикаре, Уморения от живота и Красноречивия жител на оазиса) Херман стига до извода, че те са съставени от отделни части, вероятно от отделни автори, които са събрани накрая от един автор, който се обявява за титулен⁴⁵.

Разноцветната палитра от мнения по този въпрос е породена преди всичко от липсата на точни източници. За това едва ли ще може със сигурност да отговорим на въпроса кой точно е писал тези поучения, ако не се намерят нови паметници. Но заемайки едната или другата позиция, за автори или авторитети, трябва да имаме предвид два въпроса, които неизбежно възникват и които са зададени за пръв път от Коростовцев, а именно:

-щом те (авторите) не са писали нищо и по никакъв начин не са се проявили, то тогава защо са станали знаменити?

-щом с нищо не са се проявили, то защо тези произведения се преписват на тях?⁴⁶

Като че ли, на базата на открития до момента материал трябва само да се доверим на древните египтяни и да приемем, както и те са вярвали, че автори на поученията са именно тези лица. Тяхното знание предназначено само за ученика им (сина), с времето е станало толкова популярно, че столетия по-късно е продължавало да се преписва. Имената на тези хора завинаги са останали в паметта на древните обитатели на нилската долина, далеч след като гробниците им са били ограбени и потомците им умрели.⁴⁷ Части от техните произведения и различни идеи са останали в речева употреба, други са напуснали пределите на Египет и се срещат сред литературните творби на други народи.

Отличителна черта на дидактичните текстове е и неясната им датировката. Проблемът е в това, че повечето произведения от Старото и Средно царство са ни познати от папируси и остракони от времето на Новото царство. Поученията са характерни и с множество грешки, поради факта, че са преписвани от начинаещи писари. Самите паметници от друга страна представляват само части от даден текст и много рядко цяло произведение. Като се прибави и

⁴⁴ О.Д. Берлев, Древнейшее описание социальной организации Египта. ПСО 1984, 27.

⁴⁵ S. Herrmann, Untersuchungen zur Überlieferungsgestalt mittelagyptischer Literaturwerke = R. J. Williams, The Sages of Ancient Egypt in the Light of Recent Scholarship. JAOS 101 (1981), 6.

⁴⁶ М. А. Коростовцев, Писцы древнего Египта. Москва.1962, 78-79.

⁴⁷ виж списъка на известни автори. бел.13.

това, че за нас в редица случай смисъла остава скрит поради играта на думи или неразбирането на значението на някой изрази, ще се разбере защо поученията не са много преведани и остават все още неясни.

Изследването на тези текстове започва в началото на ХХ век. Корпус с преводни текстове в рамките на които влизат и голяма част от поученията се появява за пръв път 20-те години на ХХ век с работата на А. Ерман⁴⁸. През 70-те с трудовете на М. Лихтейм⁴⁹ и У. К. Симсън⁵⁰, като че ли проблемът с наличие на качествени преводи на почти всички известни произведения на египетската литература е решен. Авторите на тези изследвания обаче предпазливо поясняват още в предговора на книгите си, че целта на представеният от тях материал е само да популяризира египетската литература и не претендира за буквалност на текста и изчерпателност на коментара. Последният излязъл подобен корпус с преводи на Р. Паркинсон⁵¹ отново се придържа към тази идея. В края на 60-те години на ХХ век Волганг Хелк стартира проекта “Klaine Aegyptische Texte”, в рамките на който за близо две десетилетия публикува сводни издания на почти всички дидактични произведения, улеснявайки по този начин изследванията върху жанра.

Единственото цялостно изследване върху египетските поучения до момента е направено от Х. Брунер през 1988г., излязло повторно с малки промени и през 1998г.⁵² Авторът прави не само блестящи преводи на всички поучения, но добавя още най-известните биографични текстове, т. нар. “спекулативни произведения” и прави опит да поясни някои основните понятия в дидактичната литература: Маат, предци, бог/богове и т.н. Недостатък на работата е липсата на коментар за редица проблемни моменти в текстовете, както и опит да се изясни причината за появата на такива текстове, тяхната същина и влияние. Брунер не успява да улови и т. нар. “учение за контрола над сърцето (сърцевината)”.

Проблемите при изучаването на цялата египетска литература са свързани с липсата на изследвания върху стилистиката на

⁴⁸ A. Erman, *Ancient Egyptian Poetry and Prose*. (translated by A.M.Blackman). Oxford 1927. (1995).

⁴⁹ M. Lichtheim, *Ancient Egyptian Literature*. Los Angeles/London. Vol I.1973; Vol II.1976.; Vol III. 1980.

⁵⁰ W. K. Simpson, *The Literature of Ancient Egypt: an Anthology of Stories, Instructions and Poetry*, 2nd ed. London 1973.

⁵¹ R. Parkinson, *The Tale of Sinuhe and Other Ancient Egyptian Poems 1940-1640 B.C.* London, 1997.

⁵² H. Brunner, *Die Weisheitsbuecher der Aegypter*, (Dusserldorf/Zurich 1988/1998).

повечето произведения. По правило те само се превеждат без да се прави дори елементарен литературен анализ. Показателно в случая е, че когато става дума за жанрове, датировка и разглеждане на литературата като цяло, се цитират въведения към сборници представляващи преводи на текстове. От друга страна, проблем представлява самата литература на Древен Египет, която в повечето случаи остава неразбрана и е трудно да се премине отвъд елементарният превод на думите, до истинския смисъл, вложен в текста. При голяма част от произведенията се срещат пасажи които могат да се причислят към един или друг жанр. Тази дифузия е характерна черта на цялата литература на Египет, което се явява пречка в разбирането ни, но не е притеснявало древните египтяни.

Цялата дидактична литература е писана в мерена реч, а текстовете са били напаявани⁵³. Това създава трудности на съвременния изследовател на текстовете, който не знае как точно е звучал египетския език. Напевността на отделни изречения може да са долови от съзвучието на някой думи⁵⁴. Във всички произведения е широко използвана играта на думи базирана както на съзвучието им така и на значението. Един от често използваните прийоми е повтарянето на едни и същи понятия до пълното им разбиране. Това е постигнато по прекрасен начин в епилога на Поучението на Птаххотеп, където се повтарят ключови понятия като *sdm*, *nfr*, *3ḥ*, *ikr* за поясняване на смисъла на поучението.

Изследванията на Фехт, а по-късно и Фостър, дават нов тласък в разбирането на стила и езика на голям брой произведения. Фехт въвежда понятието коли като групира текста на двойки и тройки изречения, превръщайки го по този начин в поетична форма⁵⁵. Фостър обръща внимание на т.нар. червени точки, които се появяват от времето на Новото Царство и се използват за улеснение при четене на вече излезлия от речева употреба средноегипетски език. Тези червени точки бележат края на изречението и позволяват отделяне на строфи⁵⁶. За съжаление, тези наблюдения все още не са приложени върху всички дидактични текстове. Тяхното използване

⁵³ Поучение за Мерикаре 50-51 *m sm3m(.w) s iw.k rh.ty 3ḥw.f p3 n.k ḥs sš.w ḥn^c.f* “Не убивай човека когато знаеш качествата му, заедно с когото си напаявал текстовете.”

⁵⁴ Поучение за Мерикаре 44 *wr wr wr.w.f wr(.w)* “Велик е великия, чийто велможи са велики”.

⁵⁵ G. Fecht, Die Form der altagyptischen Literatur: Metrische und stylistische Analyse, ZAS 91 (1964), 11-63; 92 (1965), 10-32.

⁵⁶ J. L. Foster, Thought Couplets and Clause Sequences in a Literary Text: The Maxims of Ptah-Hotep. SSEA Pub. 5 1977. Toronto.

ще помогне за по-доброто разбиране на поученията и премахване на двусмислените и неясни части от текстовете.

Древноегипетските дидактични произведения остават малко известни, непопулярни и рядко попадат сред сборниците със световна мъдрост главно поради две причини. На първо място това е сравнително късната поява на египтологията сред останалите науки за древността. На практика първите качествени преводи, близки до оригиналния текст се появяват едва от началото на ХХ век. На второ място съществен проблем в усвояването на египетската мъдрост е огромното разстояние, което ни дели от онези времена. Мечтата на поколения изследователи – разшифроването на древноегипетската писменост, не води веднага до разбирането на произведенията. Оказва се, че понятийния апарат на древните египтяни е далеч по-развит от нашия и трудно съвременния учен смогва да намери подходящи думи и изрази за многообразието от човешки същности и състояния. Като се прибави към това и коренно различното отношение на жителите на нилската долината към човека, царя, държавата и заобикалящия ги свят става ясно, защо тези толкова ценни произведения описващи ни светогледа на хора живели преди повече от четири хиляди години остава все още скрит и непопулярен.

Въпреки че след епохата на Новото Царство създаването на дидактични текстове като цяло намалява (или нямаме сведения за такива), части от тези произведения, кратки изречения и сентенции, често се използват в други произведения на древноегипетската литература. От друга страна като че ли знанието, което са притежавали древните мъдреци, създателите на поученията, излиза извън рамките на писания текст и се влива в разговорния език под формата на поговорки. Отделни мисли са преведени на чужди езици и стават част от литературата на други народи от древността. Добър пример за това е “Поучение на Аменемопе” и “Притчи Соломонови”: *“Поучение на Аменемопе” 3, 9- 12 imj ḥnj.wj.k sdm(.w) iddtw imj ḥ3tj.k r whḥw 3ḥ p3 di.t st m ib.k wgz3iw n p3 wnw st “Дай ушите си, чуй (словата), които са говорени, дай сърцето си (хати) да (ги) разбере, полезно (действено) е даването им в сърцето ти, а горко му на пренебрегващия ги!” Притчи Соломонови 22, 17-18: “Наклони ухо и слушай думите на мъдрите, и обърни сърцето си към моето знание; защото ще бъде утешително, ако ги пазиш в сърцето си, и те бъдат също в устата ти.”⁵⁷* Разпространението на египетската мъдрост сред околните

⁵⁷ За близостта на египетската дидактична литература и редица текстове от Стария Завет виж: D. C. Simpson. The Hebrew book of Proverbs and the Teaching

народи е било толкова силно, че в края на Новото Царство владетеля на Библос казва на египетския пратеник там: *“Та нали Амун е основал всичките земи, а земята Кеме, откъдето си дошъл – най-рано от всичките! Нали изкуството е произлязло от нея, за да стигне до мен; нали науката (sb3jw) е произлязла от нея, за да стигне до мен!”*⁵⁸

Бъдещите изследвания върху дидактичната литература трябва да обхванат на тези текстове преминава през ново цялостно изследване на поучителната литература. Досегашните изследвания не отговарят на въпросите защо са създадени тези произведения, каква е тяхната роля в египетското общество и съществува ли промяна в начина на мислене на древните обитатели на нилската долина през отделните периоди. Това което може да се добави в метода на изследване на поученията е създаването на речник-индекс на всички понятия и словосъчетания използвани в произведенията и свързани със сърцето (сърцевината). Направата на такъв индекс преминава през превода на всички текстове, които се причисляват към жанра. Направата на този индекс е задължително поради естеството на термините употребени в текстовете. Така събраните изрази, които не се поддават на буквален превод лесно могат да бъдат изследвани като се проследи тяхната употреба в различните текстове. Превода на всички произведения и детайлното им коментирание ще отговори на въпроса има ли промяна в начина на мислене и използването на изразните средства от Старото Царство до Гръко-Римския период. Следващ нов етап в изследването е сравнението на поучителните текстове с биографичните надписи от различните епохи. Съвременните автори избягват да правят подобни търсения поради факта, че тези текстове са обособени в отделен жанр. Както вече бе споменато, биографичните текстове са всъщност огледалния образ на поученията и без тяхното изследване изследването не би било пълно и не би могло да се разбере точния смисъл на понятията използвани в двата жанра.

Такива изследвания ще дадат възможност мъдростта на древните египтяни вложена в тези текстове да стане достойние и на съвременния човек. Наред с това можем да се надяваме и на откриването на още древни произведения спадащи към тази група текстове, с които да се обогати фонда на световната литература.

of Amenophis. JEA 12 (1926), 232-239; R. J. Williams. A people come out of Egypt. VTSup 28 (1975), 231-252.

⁵⁸ Венамун 2, 19 – 2, 22 = М. А. Коростовцев, Путешествие Ун-Амуна в Библ. Москва, 1960. превод С. Игнатов. Папирусът не расте на скала. 1987, 58.